

5. TOKAT SEMPOZYUMU

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR
COŞKUN YILMAZ

5. TOKAT SEMPOZYUMU

YAYIN KURULU
MEHMET ÂKİF AYDIN
COŞKUN YILMAZ
ERHAN AFYONCU
MAHMUT AK
UĞUR DEMİR

FOTOĞRAF
TOKAT VALİLİĞİ
TOKAT BELEDİYESİ
HASAN ERDEM ARŞİVİ
MÜELLİFLER

TASARIM VE UYGULAMA
BÜLENT AVNAMAK
SMEY

BASKI ve CİLT
FC REKLAM
Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-975-7328-90-2 (Tk)
978-975-7328-92-6 (2. Cilt)
İstanbul, Ekim 2023

Kitabın telif hakları Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250
MERKEZ/TOKAT
Tel: 0356 252 16 16 • Faks: 0356 252 16 25

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında Kayıtlı Bulunan Tokatlı Alimlere Ait Akâid ve Kelama Dair Yazma Eserler

DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞABAN BANAZ
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Eski çağlardan beri Anadolu'nun önemli bir yerleşim merkezi olan Tokat, 6000 yıllık tarihi boyunca önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmuş, zengin doğal kaynakları, jeopolitik konumu ve bereketli toprakları sayesinde 14 devlete ve birçok beyliğe ev sahipliği yapmıştır. Tokat, Alparslan'ın Anadolu'yu fethinden sonra bir Türk-İslam şehri olmuş, Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı idaresine girmiş, bu dönemden sonra ticari ve idari durumu zaman zaman dalgalansa da ilim, kültür ve medeniyet tarihimizin simge isimleri olan yüzlerce alim, mütefekkir, şeyhülislam, devlet adamı ve mutasavvıf yetiştirmiştir¹.

Tokat'ın alimler konağı, fazıllar yurdu ve şairler yatağı bir şehir olmasında hiç şüphesiz en önemli faktör burada açılan, geçmişi çok eskilere dayanan medreseler, dâru'l-kurâlar ve tekkeler olmuştur. Anadolu'da açılan ilk medrese ve hatta üniversite olma özelliği ile Yağlıbasan (Çukur) Medresesi, Gök Medrese, Hâtuniye Medresesi, İhlâsiye Medresesi, Hisâriye Medresesi, Orta (Sulu Bedesten) Medrese, Hâtibiye Medresesi, Nûhiye Medresesi, Şerefiye Medresesi, Yusûfiye Medresesi, Hacıbekir Medresesi, Hacı Yakup Medresesi, Şerif Bey Medresesi, Gülpik Medresesi, Hacı Bey Medresesi, Taş Camii Medresesi ve Kurubulak Medresesi gibi daha ismini zikredemediğimiz birçok Tokat medreseleri ve Dâru'l-hadis ve Dâru't-talim-i Sıbyan

¹ Ali Açık, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 41, İstanbul 2012, s. 219; Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 57.

gibi cami merkezli kurulan dâru'l-kurâlar bu şehrin bir ilim ve kültür havzası olmasına zemin hazırlamıştır². Aynı şekilde şehrin dört bir yanında açılan, halkın manevi ihtiyaçlarını gideren Mevlevî-hâne, Hıdırlık Tekkesi, Alp Gazi Tekkesi, Çöreği Tekkesi, Gıj Gıj Dede Tekkesi, Miskinler Tekkesi, Sümbül Baba Tekkesi, Taş Oluk Tekkesi, Kümsük Baba Tekkesi, Alaca Mescid Tekkesi, Meydan Tekkesi, Vâni Tekkesi, Timar-hâne Tekkesi, Hamza Bey Tekkesi ve Horoz Tekkesi gibi tekkeler de Tokat'ın çevre illere göre bir câzibe merkezi olmasına önemli katkılar sunmuştur³. Osmanlı'nın son dönemlerinde Tokatta 33 cami, 15 medrese, 200 cilt kitabı olan bir kütüphane, 15 tekke, 1300 dükkanı olan bir çarşı, 20 tane han ve 16 tane hamamın bulunduğu bilgisi yine yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur⁴. İşte böyle bir ortam Tokatta yüzlerce alim, mütefekkir ve devlet adamının yetişmesini sağlamış ve Tokatta yetişen bu mümtaz şahsiyetler daha sonra Anadolu'nun her bir yerine dağılarak oraları da aydınlatmışlardır.

Tokatlı alimlere ait çeşitli alanlarda kaleme alınan yüzlerce el yazması ve matbu eserler günümüzde Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde yer almaktadır. Biz bu bildirimizde Tokatlı olup da herkesin tanıdığı ve bildiği alimlerden ziyade daha çok tanınmayan ve Kelam ve Akaid konularında eserleri bulunan Ahizâde, Yusuf b. Cüneyd et-Tokâti, Musa b. Abdullah et-Tokâti el-Pehlevâni, Lütfullah b. Hasan et-Tokâti, İshak b. Hasan el-Hanefî et-Tokâti, Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman et-Tokâti, Muhammed b. Yahya Tokâti, Süleyman b. Mehmet Şevki Tokâti'yi ve bunların kelam ve akaide dair eserlerini ele alıp tanıtmaya gayret edeceğiz.

Ahizâde, Yusuf b. Cüneyd et-Tokâti

Tokatlı Hanefî fakihlerinden biri olan Ahizâde Yusuf b. Cüneyd et-Tokâti (ö. 905/1500) yaşadığı dönemde Ahizâde Yusuf Efendi ve Ahi Çelebi olarak anılmıştır. İlk olarak Ahmed Kırîmî'den, daha sonra ise Sultan Bayezid'in hocası Molla Selahaddin'den ve yine Tokatlı bir alim olan Molla Hüsrev'den ders almıştır. Sırasıyla Bursa Molla Hüsrev, Edirne Haceriyye, İstanbul Kalenderiyye ve Vezir Mahmud Paşa, Bursa Sultaniye ve Semâniye (Sahn-ı Seman) Medreselelerinde müderrislik yapmıştır. Ahizade Yusuf Efendi, ömrünün sonralarına doğru

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, II, 95, 228.

3 Kazım Yaşar Koprıman, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 44-46.

4 Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, İstanbul 1315, c. II, s.1691-1692; Koprıman, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Tokat Şehri", s. 48.

İstanbul Fatih Camii yakınlarındaki Darüş-Şafaka caddesinde bulunan Ahizâde Camisini yaptırmış, tüm eserlerini de oraya vakfetmiştir. Sahnı Seman Medrese-si'nde müderrislik yaparken vefat etmiş ve kendi yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiştir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi sahibi olamadığımız Ahizâde 905/1500 yılında vefat etmiştir, ancak bazı kaynaklar vefat tarihini 902/1497 ve 904/1499 olarak da göstermektedir⁵.

Ahizâde'nin Türkiye'deki birçok kütüphanede Nahiv, Mantık, Belagat, Tefsir, Fıkıh, Kelam ve Akâid gibi İslam dinine ait disiplinlerde kaleme aldığı yazma eserleri vardır. Bu eserlerden en önemli olanları: *ez-Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi Sadri's-şerî'ati'l-uzma*, *Zübdetü't-târifât*, *Cerîdetü'l-Ferâ'iz*, *Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye*, *Muhtasaru Fetavâ'i Kadîhân*, *Risâle fî Hakki'z-Zındık*, *Risâletü't-Tekfir*, *Tâlikat alâ Tefsiri'l-Beyzâvî*, *Hediyyetü'l-Mehdiyyin (Hidâyetü'l-Mühtedin)* ve *Hediyyetü'l-Mühtedin fî'l-Mesâ'ili'l-Fikhîye ve't-Tevhîdiye* gibi eserlerdir. Bu eserlerden bazıları basılmış, bazıları ise basılmamıştır⁶. Biz bu eserler içerisinde tebliğ konumuz olan Kelam ve Akaide dair olanları ele alıp tanıtacağız.

ez-Zahîretü'l-Ukba fî Şerhi Sadri's-şerîati'l-uzma

Bu eser Ahizade'nin en önemli eseridir. *Hâşiyetü alâ Vikâyetü'r-rivâye* veya daha da kısaltılmış haliyle *Hâşiyetü-i Çelebi* ismiyle de anılan bu eser, Tâcüşşerîa Mahmud b. Ahmed'in *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye* adlı eserine torunu Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd'un yaptığı şerhin hâşiyesidir. İslam Dinine Göre Ahiret Halleri şeklinde Türkçe'ye çevirebileceğimiz bu esere Ahizâde ömrünün son zamanlarında (891-901) başlamış ve vefat etmeden birkaç sene önce bitirmiştir⁷. Eser Arapça olarak yazılmıştır. Araştırma esnasında yaptığımız katalog taramalarında bu eserin alan ve konu olarak bazen fıkıh, bazen de kelam olarak gösterildiği dikkatimizi çekmiştir. Böyle bir farklılığın sebebi bu eserin ele aldığı konuların hem fıkıh hem de kelam ilmini ilgilendiren konular olmasındandır. Dolayısıyla bu eser bu yönüyle her iki alanı da ilgilendirebilmektedir.

Türkiye'nin birçok kütüphanesinde yazma nüshaları olan bu eseri, Amasya İl Halk Kütüphanesindeki 05 Ba 279 demirbaş numarası ile kayıtlı olan nüshası

5 Mecdi Efendi, *Şakayık-ı Numaniye Tercümesi*, İstanbul 1269, s. 292; Halit Ünal, "Ahizade Yusuf Efendi", *DİA*, 1, İstanbul 1988, s. 549.

6 Ünal, "Ahizade Yusuf Efendi", s. 549.

7 Ünal, "Ahizade Yusuf Efendi", s. 549.

üzerinden şekilsel olarak tanıtacak olursak: Eser Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunmaktadır, 210x145-152x90 mm. ölçülerindedir, 228 yaprak ve 23 satırdır. Eserin yazı türü nesihdir, yazıldığı kâğıt ise suyolu filigranlı bir kâğıttır. Şemseli, miklebli, kahverengi meşin bir cildi vardır. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başta Kadıhan'dan bir nakil vardır. Eser Sadr eş-Şeria es-Sâni Ubeyd-Allah b. Mesud'un *Şerhü vikayeti'r-rîvâye fî mesâilî'l-hidâye*'sine hâşiyedir. İbrahim b. Osman tarafından Sultan Bayezid'in türbesine vakfedilmiştir⁸.

Türkiye'nin birçok kütüphanesinde onlarca nüshası bulunan bu eserin diğer nüshaları ise: 34 Nk. 1467 demirbaş numarası ile İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesinde, Nuruosmaniye koleksiyonunda⁹, 34 Ma 77 demirbaş numarası ile Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonunda¹⁰, 34 Fe 710 demirbaş numaralı Hasan b. Ahmed el-Akkirmanî tarafından istinsah edilmiş, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonunda¹¹, 42 Kon 436 demirbaş numarası ile Abdullah b. Muhammed Simâvi tarafından istinsah edilmiş Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda¹², 01 Hk 476/1 demirbaş ve 972 dvd numarası ile Abdurrahim b. Osman tarafından istinsah edilmiş Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda,¹³ 21 Hk 1510 demirbaş numarası ile Muhammed Burhan b. Mir Ahmed tarafından istinsah edilmiş Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde¹⁴, 32 Hk 1390 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda¹⁵, 03 Gedik 18084 demirbaş ve 1147 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda¹⁶, 26 Hk 32 demirbaş ve 1478 dvd numarası ile İbrahim b. Osman tarafından istinsah edilmiş Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda¹⁷, 45 Hk 4599 demirbaş numarası ile Abdurrahim b. Mustafa tarafından istinsah edil-

8 Amasya İl Halk Ktp., nr. 05 Ba 279.

9 İstanbul Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye kol., nr. 34 Nk. 1467.

10 Köprülü Yazma Eser Ktp., Mehmed Asım Bey kol., nr. 34 Ma 77.

11 İstanbul Millet Ktp., Feyzullah Efendi kol., nr. 34 Fe 710.

12 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 42 Kon 436.

13 Ankara Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 01 Hk 476/1, dvd nr. 972.

14 Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 21 Hk 1510.

15 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Isparta İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 32 Hk 1390.

16 Ankara Milli Ktp., Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 03 Gedik 18084, DVD nr. 1147.

17 Ankara Milli Ktp., Eskişehir İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 26 Hk 32, dvd nr. 1478.

miş, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde¹⁸, 10 Ed 80 demirbaş numarası ile Mustafa İbrahim Köprüvî tarafından 1121/1708 tarihinde istinsah edilmiş, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Balıkesir Edremit İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonunda¹⁹, 63 Hk 217 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda²⁰, 07 Ak 111 demirbaş numarası ile Emir Sinan b. Murtaza tarafından 983/1574 yılında istinsah edilmiş, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonunda²¹, 37 Hk 1143 demirbaş numarası ile Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde²², 19 Hk 4293 demirbaş numarası ile Ankara Kadısı Mustafa b. Mehmed'in 1051/1640 tarihinde istinsah ettiği, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde²³, 07 Tekeli 237 demirbaş numarası ile Alanyalı Fazlullah'ın 1032/1622 tarihinde istinsah ettiği, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda²⁴, 15 Hk 1004 demirbaş numarası ile Mehmed b. İbrahim'in 1030 /1620 tarihinde istinsah ettiği, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda²⁵ bulunmaktadır.

Hediyetü'l-Mühtedîn

Bazı yerlerde *Hidâyetü'l Mehdiyyin* olarak da zikredilen bu eser Ahizâde'nin insanı küfre götüren lafızları açıkladığı akâidle ilgili yazmış olduğu ilmihal niteliği taşıyan matbu bir risaledir²⁶. Müellif eserinin mukaddimesinde İslam dininin esası olarak gördüğü ve Ehli Hak olarak isimlendirdiği Ehli Sünnet ve'l-Cemaat itikâdının özünün ne olduğu ve bir Müslümanı küfre düşüren, bir kafiri de Müslüman yapan şeylerin neler olduğu konusunda Veziriâzam Atik Ali Paşa'nın²⁷ (ö. 917/1511) kendisinden bir açıklama yapmasını istemesi üzerine bu eserini ona ithafen yazdığını ifade etmektedir²⁸.

18 Manisa İl Halk Ktp., nr. 45 Hk 4599.

19 Balıkesir İl Halk Ktp., Balıkesir Edremit İlçe Halk Kütüphanesi kol., nr. 10 Ed 80.

20 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 63 Hk 217.

21 Konya Yazma Eserler Ktp., Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi kol., nr. 07 Ak 111.

22 Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 37 Hk 1143.

23 Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 19 Hk 4293.

24 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 07 Tekeli 237.

25 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 15 Hk 1004.

26 Ünal, "Ahizade Yusuf Efendi", s. 549.

27 Veziriazam Atik Ali Paşa için bkz. Mehmet İpşirli, "Atik Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 4, s. 64.

28 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Nşr. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul İstanbul 1972, c. 1, s. 463.

Ahizâde bu eserini üç bölüm olarak tertip etmiştir. Birinci bölümde Ehli Sünnet ve'l-Cemaat itikâdı hakkında genişçe bilgiler vermiş, ikinci bölümde genel hatlarıyla kâfiri Müslüman yapan ve yapmayan hususlardan, Müslümandan sadır olan ve küfür olup olmadığı konusunda ittifak ve ihtilaf olan söz ve davranışlardan bahsetmiş, son bölümde ise kazf cezası, kerâhiyyet meseleleri ve av ve yaban hayvan kesimi ile ilgili konuları ele almıştır²⁹.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda bu eserle ilgili 4 farklı nüsha kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan biri 1893 demirbaş numarası ile Bosna-Hersek'te, Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin dili Türkçe'dir, 10x140 mm. boyutlarındadır, 23b-54b yapraktır, 15 satırdan oluşmaktadır ve yazı türü de nestaliktir³⁰. Diğerleri:

Türkiye'deki orijinal tek nüsha olanı, Râşid Efendi 241/12 demirbaş numarası ile Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin dili Arapçadır. 208x122 mm. ölçülerindedir, 118b-131a yapraktır.³¹

34 Ae Arabi 602/2 demirbaş numarası ile İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 80x115,112x62 mm. ölçülerinde, 50-83 yaprak ve 15 satırdır. Arap-Nesih yazı türünde yazılmıştır. Bazı sayfaların kenarlarında haşiyeler vardır, akâid konularını ele alır, Sırtı meşin, kâğıt kaplı bir cilt içerisindedir³².

Bu eserin Tokat İl Halk Kütüphanesi'nde de bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha ise 60 Hk 234/2 demirbaş numarası ve 1713 dvd numarası ile kayıtlıdır, dili Arapça'dır, 1067/1656 tarihinde istinsah edilmiştir, Ankara Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi'ndedir. Ölçü olarak 200x130-155x90 mm. boyutlarında, 183b-214a yaprak, 23 satır, talik yazı türü, birleşik harf ve daire içinde hayvan filigranlı kâğıt üzerine yazılıdır. Çaharkuşe kahverengi meşin desenli kâğıt kaplı, mukavva ciltlidir. Bazı söz başları üstü kırmızı, kaşideli, mikleblidir³³.

29 Muharrem Kuzey, "Osmanlı'da Elfaz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 14, sayı 27 (2016), s. 210.

30 Bosna Hersek Gazi Hüsrev Ktp., Türkçe Yazmaları kol. nr. 1893.

31 Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Ktp., nr. Râşid Efendi 241/12.

32 İstanbul Millet Ktp., Ali Emiri kol., nr. 34 Ae Arabi 602/2.

33 Ankara Milli Ktp., Tokat İl Halk Ktp., nr. 60 Hk 234/2, dvd nr. 1713.

Risâle fi Hakki'z-Zındık

Eser 37 Hk 1757/7 demirbaş numarası ile Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunmaktadır. Muhammed b. Hilal tarafından istinsah edilmiştir, konusu İslâm Dini-Kelam ve Mezheplerdir. Eserin dili Arapça'dır, 210x150-165x120 mm. boyutlarında, 54b-55a yaprak, 25 satır, nestalik yazı türü, çapa filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Salbek şemse ve zencirekli, miklebli koyu kahverengi meşin ciltlidir, kaşideleri kırmızıdır. Sadruş-şeria'nın *Vikâyetü'r-rivayesi'*ne Ahi Çelebi'nin *Zahîretü'l-Ukba* adıyla yaptığı hâşiyenin zındık hakkındaki bölümüdür³⁴.

Risâletü't-Tekfir

Eser 37 Hk 1286/2 demirbaş numarası ile Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunmaktadır. Hasan b. Muhammed tarafından 1078/1666 tarihinde istinsah edilmiştir, dili Arapça'dır. Fiziksel olarak 203x130-145x70 mm. boyutlarında, 102b-107b yaprak, 17 satır, nesih yazı türü, birleşik harf filigranlı kâğıt üzerine yazılıdır. Eserin sırtı kenarları sertabı bordo deri, kahverengi, miklebli deri ile ciltlidir. Cetveller kırmızı, Söz üstleri kırmızıyla çizilidir. Kitap ve yazar adı kitaptan alınmıştır. Hâlidîye Medresesinden gelmiştir³⁵.

Musa b. Abdullah et-Tokâti el-Pehlevâni (Behlevâni)

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarında vefat tarihi 1133/1721 olarak gösterilen Tokatlı alim Musa b. Abdullah et-Tokâti el-Pehlevâni daha çok mantık alanında eserler vermiştir. Yazma eserler kataloğunda Türkiye'nin birçok yerinde onlarca nüshası bulunan en meşhur eseri, *er-Risâletü'l-Kiyâsiye* isimli eseridir. Bundan başka *Ziyâ'u'l-Kulûb fi Şerhi Cilâ'i'l-Kulûb*, *Risâle fi İlmi Âdâbi'l-Bahs*, *Risâle fi'l-Mantık* isimlerinde yine mantık alanında eserleri bulunmaktadır. Kelam ve Akâid alanında ise sadece *Risâletü'l-İhtimâlât fi Ef'âl'il-ibâd* isimli bir eseri vardır. Pehlevâni'nin tüm eserleri Arapça'dır ve el yazmasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla da henüz hiçbir eseri basılmamıştır.

34 Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 37 Hk 1757/7.

35 Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 37 Hk 1286/2.

Risâletü'l-İhtimâlât fi Ef'âl'il-ibâd

Türkiye'nin birkaç kütüphanesinde yazma nüshası olan bu eseri Ankara Milli Kütüphanedeki nüshası üzerinden tanıtacak olursak: Eser 01 Hk 1141/28 demirbaş ve 1038 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda kayıtlıdır. Mehmed b. Hasan tarafından 1160/1746 yılında istinsahı yapılmıştır. Dili Arapça'dır. Eser 215x165-150x90 mm. boyutlarında, 170a-171a yaprak ve 20 satırdır. Yazı türü talik kırmısı, yazıldığı kâğıt ise üç ay damgalı kâğıttır. Eser sırtı kahverengi meşin bir cilt ile kaplıdır. Kaşideleri kırmızı mürekkeple çekilmiştir. Naim Hazım Onat tarafından bağışlanmıştır³⁶.

Yazma Eserler Kurumu kayıtlarında rastladığımız diğer nüshalar ise 06 Mil Yz A 1444/13 demirbaş ve 63 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda,³⁷ 42 Kon 1076/49 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda³⁸, 21 Hk 801/18 demirbaş numarası ile Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde³⁹, 42 Yu 7173/8 demirbaş numarası ile Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi'nde⁴⁰, 03 Gedik 17732/5, demirbaş ve 1106 dvd numarası ile Hasan b. Mehmed tarafından istinsahı yapılmış, Ankara Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda⁴¹ bulunmaktadır.

Kelam ve Akâide ait meseleleri ele aldığı bu risâlenin girişinde Pehlevânî insan fiillerine ait gelenekte var olan düşünceleri özet olarak aktarmış, insan eylemlerinin kaç aklî ihtimal çerçevesinde meydana gelebileceğini göstermeye çalışmıştır. Eserde Hidâye, Ziyâül-kulub, Dürer Hâşiyesi, Kemal Paşa, Halebî, Bezzâziye, Taczih'den nakiller vardır. Pehlevânî'nin bu risaledeki esas gayesi, insan fiilleri hakkında muhtasar ve hatırlatıcı bir metin oluşturmak olduğundan İslam düşünce sisteminde ortaya çıkan mezhepleri detaylandırmadan farklılık ve ihtilaflara değinmeden takdim etmeye çalışmıştır. Pehlevânî özet bir şekilde insanın fiilleri konusunda mezheplere ait görüşleri zikrettikten sonra ikinci aşamada söz konusu bu mezhepler içinde zikretmediği Hanefiliğe ve Eş'ariliğe ait görüşleri ele

36 Ankara Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 01 Hk 1141/28, dvd nr. 1038.

37 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar kol., nr. 06 Mil Yz A 1444/13, dvd nr. 63.

38 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 42 Kon 1076/49.

39 Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 21 Hk 801/18.

40 Konya Karatay Yusufâğa Ktp., nr. 42 Yu 7173/8.

41 Ankara Milli Ktp., Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 03 Gedik 17732/5, dvd nr. 1106.

almış, bu mezheplerin diğerlerinden farklı ve en doğru görüşlere sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Pehlevâni bu konudaki tartışmayı bitirdikten sonra üçüncü aşamada insan fiilleri konusunda Hanefîlerle Eş‘arîler arasındaki farkların ne olduğunu ve bu farkların ne gibi sonuçlar meydana getirdiği üzerinde durmuştur⁴².

Lütfullah b. Hasan et-Tokâti (Molla Lütfi)

15. yüzyılın başlarında, tahmini olarak da 1446 yılında dünyaya geldiği söylenen Molla Lütfi, Tokatta doğduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir. Sarı Lütfi, Deli Lütfi, Maktul Lütfi, Şehid Lütfi, Mevlana Lütfi ve Lütfullah Tokâdi diye de tanınan Molla Lütfi’nin asıl adı Lütfullah b. Kutbeddin Hasan et-Tokâti’dir. İlk eğitimini dönemin alimlerinden biri olan babası Kutbüddin Hasan’ın yanında almıştır. Daha sonra İstanbul’a giderek Sinan Paşa’dan mantık, felesefe ve kelim dersleri, Ali Kuşçu’dan da matematik dersleri almıştır. Fatih Sultan Mehmed tarafından saray kütüphanesine hafız-ı kütüp olarak tayin edilmiştir.⁴³ Bu görev onun en nadir eserleri inceleme ve birçok ilim dalında görüş bildirecek seviyeye gelmesine sebep olmuştur. Bu görevden sonra sırasıyla Bursa Yıldırım Bayezid, Filibe Şehabeddin Paşa, Edirne Dârülhadis, İstanbul Semâniye, Bursa Murâdiye Medreselerinde müderrislik yapmıştır⁴⁴.

Taşköprizâde’nin “*eşi bulunmaz, üstün kişiliğe sahip rakipsiz bir alim*” olarak tanımladığı Molla Lütfi, maalesef akranlarının ve o günkü hasmı olan alimlerinin hasedine uğramış, zındıklık ve ilhad suçlamasıyla yargılanmış, 23 Ocak 1495 tarihinde Atmeydanı’nda idam edilmiştir⁴⁵. Naaşı Eyüp’te Defterdar Mahmud Çelebi Mescidi yakınına gömülmüştür. Molla Lütfi’nin idamı üzerine düşülen tarihlerin hemen hepsinde onun şehid olduğu, idamından önce kendisine isnad edilen ilhadla bir ilişkisinin bulunmadığını haykırdığı ve kelime-i şehadet getirerek can verdiği yazılmıştır. İdamı sırasında imanını dile getirdiği ve eserlerinde

42 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Borsboğa-Coşkun Borsboğa, “İrade-i Cüz’iyye ve İnsan Fiilleri Hakkında Bir Risale ve Haşiyesi: Mûsâ b. Abdullâh el-Pehlevânî et-Tokâdî’nin “el-Ihtimâlâtü’l-Vâkî’a Fî Ef’âli’l-’ibâd” Adlı Risalesi ve Ali b. Muhammed b. Hasan er-Rizevî’nin “Hâşiyesi ‘alâ Risâleti’l-Ihtimâlâtü’l-Vâkî’a Fî Ef’âli’l-’ibâd” Adlı Haşiyesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt 4 (Aralık 2020), s. 62.

43 Meccî Efendi, *Şakayık-ı Numaniye Tercümesi*, s. 295.

44 Orhan Şaik Gökyay-Şükrü Özen, “Molla Lütfi”, *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 255; İbrahim Maraş, “Tokatlı Molla Lütfi: Hayatı Eserleri ve Felsefesi”, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 14 (2003/1), s. 120; Murat Demirkol, “Molla Lütfi’nin İlmî ve Felsefî Kişiliği”, *Tokat Sempozyumu*, Tokat 2012, c. 3, s. 283.

45 A. Yaşar Ocak, Osmanlı Devleti’nde resmi olarak zındıklık ve mühlidlik iddiasıyla öldürülen ilk kişinin Molla Lütfi olduğunu söylemektedir. Geniş bilgi için bkz. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler*, İstanbul 2013, s. 239-270.

Ehli Sünnete aykırı olan bir düşüncesi olmadığı yine dönemin alimleri tarafından dile getirilmiştir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi sırasında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunan Kemalpaşazâde ile sohbet ederken, “*Tokatlı Molla Lütfi sizin hocanız imiş; bilgisi ve fazileti bilinir iken öldürülmesine sebep ne oldu?*” diye sorunca “*Hased-i akrân belasına uğradı*” cevabını almıştır⁴⁶.

Molla Lütfi, Kemalpaşazâde, Hayali-i Evvel, Fatih Sultan Mehmed’in hocası Molla Haleb’in oğlu Abdurrahman Çelebi, Taşköprizâde’nin amcası Kıvâmüddin Kasım, Vâsî Çelebi, Molla Davud-i Kocavî, Molla Alaeddin Çerçin, Mentesheli Molla Ayı Seyyidî, Seyyid Mahmud, Küçük Bedreddin, Kazâbadlı Kâzımî ve Molla Hakim İshak gibi alimleri yetiştirmiştir.⁴⁷ Dini, edebi, felsefi ve fennî ilimlerde birçok eser veren Molla Lütfi’nin matematik, astronomi, mantık, felsefe ve Kalam alanında genellikle Arapça olarak yazdığı eserleri: *Hâşiye alâ Haşi-yeti’s-şerhi’l-Metâli*, *Hâşiye alâ evâili Şerhi’l-Mevâkîf*, *es-Sebu’s-Şidâd*, *Risale fî tahkiki vücudî’l-vâcib*, *Risale müteallika bi-âyeti’l-hac*, *Zübdetü’l-belâga*, *Sa’adetü’l-Fâhire fî Siyadeti’l-Ahire*, *Haşiye alâ Şerhi’l-Miftah*, *Risale Fî mâ yeteallaku bi-hurûfî’t-teheccî*, *Tazifü’l-Mezbah*, *Mevzuatü’l-Ulûm*, *Risale fî’l-ulûmî’s-şeriyye ve’l-Arabiyye*, *el-Metâlibü’l-İlahiyye*, *Harnâme*, *Mecmû’a-i Resâ’il Fevâ’id ve Eş’âr*, *Es’ile ve Ec’vibe*, *Risâle fî’l-hadis*, *el-Metâlibü’l-İlâhîye*, *Tetaallak bi-Hurufî’t-Teheccî*, *er-Risâletü’l-Vaz’iye*, *Terceme-i Ferec Ba’de’s-Şidde*, *Haşiye alâ’l-misbâh* gibi eserlerdir. Bu eserler içerisinde Kalam ve Akâid konularını ilgilendirenler ise *es-Sebu’s-Şidâd*, *Hâşiye alâ evâili şerhi’l Mevâkîf*, *Hâşiye alâ’l-Akâ’idi’n-Nesefiye* ve *Risâle fî Tahkiki’l-İmân* isimli eserlerdir.

es-Sebu’s-Şidâd

Molla Lütfi’nin kalam ve akâide dair meseleleri ele aldığı bu eseri Amasya’daki nüshası üzerinden tanıtacak olursak eser 05 Ba 1849/7 demirbaş numarası ile Amasya İl Halk Kütüphanesi’nde kayıtlıdır, dili Arapça’dır. Şekil yönünden 180x115-115x60 mm. ölçülerindedir, 53b-58b yapraktır ve 17 satırdır. Talik yazı türünde abadi kâğıt üzerine yazılmıştır. Eser Çaharkuşe kırmızı meşin, ebru kâğıt kaplı cilt içindedir. Söz başları kelimeleri kırmızı mürekkepledir. Sayfa kenarları

46 Taşköprizade Ahmed Efendi, *Şakayık-ı Numaniye*, c. I, Mısır 1310, s. 312; Gökyay-Özen, “Molla Lütfi”, s. 256.

47 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I, İstanbul 1940, s. 840.

açıklamalıdır.⁴⁸ Risalenin Molla Lutfi'ye aidiyeti konusunda ileri sürülmüş bir tereddüt yoktur. Mevcut bütün yazmalarında risalenin müellifi Molla Lutfi olarak kayıtlıdır.

Türkiye'nin diğer yerlerinde bulunan nüshalar ise: 34 Nk 4391/6 demirbaş numarası ile İstanbul Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda,⁴⁹ 45 Hk 2909/17 demirbaş numaralı Ali b. İlyas tarafından istinsah edilmiş, Manisa İl Halk Kütüphanesinde⁵⁰, 18 Hk 58/11 demirbaş ve 1557 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu'nda⁵¹, 21 Hk 1772/2, demirbaş numarası ile Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde⁵², Râşid Efendi 1013/5 demirbaş numarası ile Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır⁵³.

Risâlenin ismi Molla Lutfi'nin kendi adlandırmasıyla *es-Seb'u's-şidâd* olarak verilmiştir. Risâle Kur'ân-ı Kerim'deki iki ayete telmihle bu ismi almıştır. Birinci ayet Yusuf Sûresi'nde yedi kıtlık yılını ifade etmek üzere "*Daha sonra yedi yıl zorlu kurak yıllar geldiğinde hazır tuttuğunuz sakladığınız şeylerden ancak az miktar beslenirsiniz.*"⁵⁴ ayetidir. Molla Lutfi'nin esas telmih yaptığı ikinci ayet ise Nebe Sûresi'ndeki "*Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik.*"⁵⁵ ayetidir. Eser Seyyid Şerife yöneltilen yedi sorudan bahsettiği için risaleye "yedi sağlam soru" anlamında 'es-Seb'u's-şidâd' adı verilmiştir⁵⁶.

Molla Lutfi, bu risalesinde sultan II. Bayazid'in huzurunda alimlerle yaptığı bir tartışmayı padişahın emriyle kaleme almış ve Seyyid Şerif Cürcâni'nin Kutbüddin er-Râzi'nin Metâilu'l-Envâr şerhi üzerine yazdığı hâşiyede ileri sürdüğü bazı fikirleri eleştirmiştir. Varlık, bilgi, hikmet, kudret, cevher ve araz gibi hem felsefeye hem de kelama ait konuları bu eserinde ele alan Molla Lutfi önce yedi konuda Cürcâni'ye itiraz etmiş ve eleştirmiş, daha sonra bu itirazlara iki tane

48 Amasya İl Halk Ktp., nr. 05 Ba 1849/7.

49 İstanbul Nuruosmaniye Yazma Eser Ktp., Nuruosmaniye kol., nr. 34 Nk 4391/6.

50 Manisa İl Halk Ktp., nr. 45 Hk 2909/17.

51 Ankara Milli Ktp., Çankırı İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 18 Hk 58/11, DVD nr. 1557.

52 Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 21 Hk 1772/2.

53 Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Ktp., nr. Râşid Efendi 1013/5.

54 Yusuf Sûresi, 12/48.

55 Nebe Sûresi, 78/12.

56 Eşref Altaş, "Molla Lutfi'nin 'es-Seb'u's-şidâd' Adlı Risâlesinin Tahkik ve Değerlendirmesi", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, sayı 5/1 (Haziran 2022), s. 1.

daha eklemiştir⁵⁷. Taşköprizâde, Molla Lütü'nin bu risâlesinde o güne kadar söylenmeyen yepyeni meseleleri ele aldığını, sadece bu risâlesinin bile onun ilmi derecesini göstermeye yeteceğini ve bu risâleye cevap yazan Molla İzâri'nin cevaplarında başarılı olamadığını ifade etmiştir⁵⁸.

Hâşiye alâ evâili şerhi'l Mevâkıf

Molla Lütü'nin Türkiye Yazma Eserler Kurumu kayıtlarında bulunan kelam ve akâide dair yazmış olduğu eserlerinden biri de *Hâşiye alâ evâili şerhi'l Mevâkıf* isimli eserdir. Bu eser Adûdüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm*'ına Cür-câni'nin yaptığı birinci mevkıfine yazılmış bir hâşiye niteliğindedir. Diğer tüm eserlerinde olduğu gibi bu eser de Arapça olarak yazılmıştır. 15 Hk 1075/8 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bulunan bu nüsha 208x145-190x110 mm. boyutlarında, 252b-258a yaprak ve 30 satırdan oluşmaktadır. Eser talik yazısı ile el filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Söz başları kırmızıdır ve şemseli, kahverengi meşin bir cilt içerisindedir⁵⁹.

Hâşiye alâ'l-Akâ'idi'n-Nesefiye

Bu eser Molla Lütü'nin Ömer en-Nesefî tarafından yazılmış olan el-Akâ'idü'n-Nesefiye isimli esere yapmış olduğu bir şerhtir. 26 Hk 197 demirbaş numarası ve 1491 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 73 yapraklıdır. Kahverengi meşin, soğuk damga şemseli bir cilt içindedir. Söz başları kırmızıyla belirlenmiştir. Kazabâdi'nin takrirlerini toplamak suretiyle meydana getirilmiştir. 63b - 67b'de Seyyid Şerif, Kasımü'l-Leysi'den nakiller, 70a - 72a'da Tarifât, Netâyicu'l-efkar, Molla Husrev, Hüseyniye ve Telvih'ten nakiller vardır⁶⁰.

57 Eşref Altaş, "Molla Lütü'nin 'es-Seb'u's-şidâd' Adlı Risalesinin Tahkik ve Değerlendirmesi", s. 2.

58 Gökyay-Özen, "Molla Lütü", s. 257.

59 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Kütüphanesi Kol., nr. 15 Hk 1075/8.

60 Ankara Milli Ktp., Eskişehir İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 26 Hk 197, dvd nr. 1491.

Risâle fi Tahkiki'l-Îman

Eser 10 Hk 87/8 demirbaş numarası ile Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Dili Arapça'dır, 1134 /1721 tarihinde istinsah edilmiştir, 103b-105a yapaktır⁶¹.

İshak b. Hasan el-Hanefi et-Tokadî (Boyun Baba)

17. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilen İshak-ı Zencâni, İran'ın kuzeyinde (Güney Azerbaycan) bulunan ve daha çok Azerilerin yaşadığı şehir olan Zencan'dan ailesiyle birlikte göç ederek Tokat'a yerleşmiş bir alimdir. Tam olarak künyesi İshak b. Hasan el Hanefi et-Tokâtî'dir. Ancak bazı kayıtlarda Rızâyî İshak ya da İshâk-ı Zencâni şeklinde de geçmektedir. İskenderiyye ve Kâhire'deki medreselerde iyi bir din eğitimi alan Zencâni buradaki alimlerden icâzet alarak Tokat'a dönmüştür. Ayrıca dönemin ünlü alimlerinden olan Mehmed-i Vâni Efendi'den dersler almıştır. Zencâni'nin İlim tahsili yaptıktan sonra Tokat'a gelip yerleşmesi 17. yüzyılda Tokat'ın önemli bir eğitim ve kültür merkezi olduğunun ispatıdır. Arapça ve Farsça'yı çok iyi bir şekilde bilen Zencâni kelim, fıkıh, tasavvuf, ahlak, hadis, tefsir, tıp, tarih, sarf ve nahiv, mantık, edebiyat, matematik ve geometri gibi birçok alanlarda eser vermiştir⁶².

Zencâni, alimliğiyle meşhur olmuş bir şahıs olmasına rağmen aslında manzum eserler de kaleme almış bir divan şâiridir. Kaleme aldığı eserlerden bazılarını manzum olarak yazmıştır. Manzum olarak yazdığı eserlerinde Rızâyî ve Tokâtî mahlaslarını kullanmıştır. Özellikle yaşadığı dönemin sosyal problemlerini şiirlerine konu edinmiş; Celali İsyanlarını ve veba salgınını şiirlerinde ele almıştır. Nitekim Zencâni yaşadığı bölgeden kaynaklı olarak hem Celali isyanlarından çok sıkıntı çekmiş hem de veba salgınından çok sevdiği oğlu Fazlullah'ı kaybetmiştir. Zencâni şiirlerinde görevini kötüye kullanan devlet memurlarını, kadıları, rüşvet, tütün ve kahve yasağını eleştirmiştir. 1100/1689 tarihinde vefat eden Zencâni'nin mezarı Tokat Merkez Kışla Mahallesi Boyun Mezarlığı'ndadır. Bu sebepten de Zencani Tokat'ta Boyun Baba olarak bilinmektedir⁶³.

61 Balıkesir İl Halk Ktp., nr. 10 Hk 87/8.

62 Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 356. Ayrıca bkz. Bayram Özfirat, "Tokat'ın XVII. Yüzyıl Alim Şairlerinden İshak b. Hasan Tokadi ve Nazmul Ulum adlı Mesnevisi", *Turkish Studies*, sayı 8/1 (Kış 2013), s. 2067.

63 Rasim Deniz, "İshak Bin Hasan Tokadi", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 603-612.

Mevlevihane
Müzesi'den
Saat Kulesi
(Hasan Erdem
Arşivi)

Zencânî'nin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda kayıtlı bulunan tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır: *Nazmu'l-Leâli (Manzume-i Akaid)*, *Nazmu Tertebi'l-Ulum Terceme-i Fıkhı'l-Keydânî*, *Şerhü Nazmi'l-Le'ali*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Kâfiye*, *Risâle fî Ahvâli'l-Kiyâme*, *Risâle fî Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, *Risâle fî'l-Akâ'id*, *Ziyâ'u'l-Kulûb*, *Ziyau'l-Kulub fî Şerhi Cilai'l-Kulub*, *Zehâirü'l-Ahire*, *Manzume-i Salat*, *Kasîdetu Yekûlu'l-Abd*, *Şerhü Mukaddimeti's-Salât*, *Kitâb-ı Zencanî*, *Metâlibü'l-Musallî*, *Metâlibü'l-Musalli fî Şerhi Fıkhı'l-Keydânî*, *Metâlibü'l-Musalli fî Şerhi Cilâu'l-Kulub*, *Terceme-i Kasîdetü'l-Bürde*, *Şerhül-Muammayat fî Esmâ'î'n-Nebî*, *Mecmua-i İstihrâc*, *Şerh-i Gülistân*, *Ustarlab Hâşiyesi*, *Mersiye*, *Kaside*, *Divan-ı Ruzâyî*. Biz bunlardan kelam ve akâide ait olan *Nazmu'l-Leâli*, *Neşru'l-Leâli*, *Nazmu'l-Ulum*, *Zehâirü'l-Ahire*, *Risâle fî Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, *Risâle fî'l-Akâ'id* ve *Kasîdetu Yekûlu'l-Abd* ve *Risâle fî Ahvâli'l-Kiyâme* isimli eserleri ele alacağız.

Nazmu'l-Leâli (Manzûme-i Akâid)

Zencânî'nin kaleme aldığı bu eser Ehli Sünnetin, özellikle de İmam Maturidi'nin îtikâdi görüşlerini konu edinen, mesnevi formunda manzum olarak yazdığı bir akâid

kitabıdır⁶⁴. Leâl inci anlamına gelmektedir. Zencâni dinin inanç esaslarını anlattığı için bu eserini inciye benzetmiştir. Eserde akâid konuları ayrı ayrı bölümlere ayrılarak her konu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu eserlerin hazırlanmasında kaynak, Hz. Peygamber'in hadisleri ile Kur'ân'dır. Bu itibarla Nazmu'l-Leâlî'de de birçok ayet ve hadise iktibas ve telmih vardır. Bu iktibas ve telmihler genellikle savunulan düşüncenin ispatlanması amacıyla yönelik kesin deliller olarak gösterilmiştir. Eserde Allah Teâla'nın sıfatları, Kelâmullah, Rü'yetullah meselesi, Cebriye Mezhebi, hak yoldan çıkmış mezhepler, kabir azabı, rızık, evliya, feraset, ecel, Hz. Peygamber'in miracı, melekler gibi konular başlıklandırılarak işlenmiştir⁶⁵.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarından yaptığımız taramalara göre bu eserin Türkiye kütüphanelerinde onlarca nüshası bulunmaktadır. Bu yazmalardan bir tanesine göre eseri tanıttığımız olursak:

06 Mil Yz A 8458/1 demirbaş ve 558 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlıdır. Eserin yazı dili Türkçe'dir. Şekilsel olarak 120x75 mm. ölçülerindedir, 1b-23b yapraktır ve 16 satırdır. Yazı türü harekeli nesihdir, ince sarı kâğıt üzerine yazılmıştır. Genel görünümü ise şöyledir: Sol kapak yok, sağ kapak kahverengi kâğıt kaplı karton ciltlidir. Eser, Ehl-i Sünnetin inanç esaslarını manzum bir şekilde anlatmaktadır. Sırtı dağınık bir cilt içindedir. Konu başları kırmızıdır, başı eksiktir. Ülkü Arıncı isimli şahıstan 1997 yılında satın alınmıştır⁶⁶. Diğer nüshalardan bazıları ise şöyledir:

06 Mil Yz A 7328/12 demirbaş numarası ve 472 dvd numarası Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda kayıtlıdır. Yazı dili Türkçe'dir. 1218 /1803 yılında istinsah edilmiştir. İstinsah eden belli değildir. 211x150-155x85 mm. boyutlarındadır. 133a-146b yaprak ve 15 satırdır. Yazı türü nesih, yazıldığı kâğıt ise suyolu filigranlı bir kâğıttır. Eser, temel İslam akideleriyle alakalıdır. Eserin başı eksiktir. Yapraklar rutubet lekeli. Ali Odabaşı isimli şahıstan 1993 yılında satın alınmıştır⁶⁷.

60 Zile 300/2 demirbaş numarası ve 1734 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi kaydındadır. 221x162-146x70 mm. öl-

64 Zencâni bu durumda eserinde "Bu Nazımdan Rızâyî'nin muradı-Beyan-ı Ehl-i Sünnet itikâdî" şeklindeki bir beyitle ifade etmektedir.

65 İbrahim Bayram, İshak b. Hasan et-Tokâdî'nin Akâid Manzumesindeki Mâtürüdi Kimliği ve Diğer Mezheplere Bakışı, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ın İlimi ve Kültürel Hayat*, 18-20 Ekim 2018, c. 1, Tokat 2018, s. 282.

66 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar kol., nr. 06 Mil Yz A 8458/1, dvd nr. 558.

67 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar kol., nr. 06 Mil Yz A 7328/12, dvd nr. 472.

çülerinde, 10b-19a yapraktır. Eser 21 satırdan oluşmaktadır. Yazı türü talik yazı, kâğıt ise hayvan arma filigranlı kâğıttır. Söz başları kırmızı, çiçekli kahverengi sahtiyan ciltli, sırtı yıpranmış, bir kısmı kopmuş şirazesi bozuktur⁶⁸.

06 Mil Yz A 6308/4 demirbaş ve 379 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Yazı dili Türkçe'dir. 210x147 140x90 mm. ölçülerindedir. 63b-75a yaprak, 14 satır, yazı türü nesih, yazıldığı kâğıt ise suyolu filigranlı bir kâğıttır. Eserin sağ kapağı eksik, sol kapağı şemseli, harab olmuş, bordo meşin bir cilt içerisindedir. Eser, İslam İnanç esaslarıyla ilgilidir. Cetveller kırmızıdır. Yapraklar rutubet lekeli. Bu yazma eser 1989 yılında Kemal Yavuz'dan satın alınmıştır⁶⁹.

42 Kon 148/6 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Muhammed b. Mustafa el-Hadimi tarafından istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi belli değildir. Yazı dili Türkçe'dir. Yazı türü arap-nesihtir. Harap sırtlı, üst sağ deffe düşmüş desenli kâğıt kaplı harap mukavva ciltlidir. Fiziksel Tanım: 66b-77b Yk.17 St.220x160-150x85mm'dir⁷⁰.

42 Kon 3415/3, demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Yazı dili Türkçe'dir. Kahverengi sahtiyan ciltlidir. Fiziksel Tanım: 28b-40a Yk. 15 St. 215x160-147x75mm., yazı türü nesihtir⁷¹.

42 Kon 3459/2 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Yazı dili Türkçe'dir. Konu başları ve cetveller kırmızı, şemseli, kahverengi sahtiyan ciltlidir. Fiziksel Tanım: 16b-28a yaprak, 15 satır, 205x140-155x85mm boyutlarında, yazı türü nesihtir⁷².

42 Kon 2721/17 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Yazı dili Türkçe, Keşideler siyah, sırtı siyah meşin, mukavva ciltlidir. Fiziksel Tanım: 270a-291b yaprak, 17 satır, 210x155-150x100mm, yazı türü bozuk nesih⁷³.

68 Ankara Milli Ktp., Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Kol., nr. 60 Zile 300/2, dvd nr. 1734.

69 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar Kol., nr. 06 Mil Yz A 6308/4, dvd nr. 379.

70 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 148/6.

71 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 3415/3.

72 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 3459/2.

73 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 2721/17.

32 Yalvaç 111/4 demirbaş numarası, yazı dili Türkçe, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi, 235x175-185x125 mm., 24b-26b yaprak , 21 satır, talik yazı türü, Taç-arma ve kuş filigranlı, sırtı ve sertabı bordo meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, üzeri yeşil bezle kaplanmış, mukavva bir cilt içindedir⁷⁴.

42 Kon 4708/14 demirbaş numarası, yazı dili Türkçe, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, Konu başları kırmızı çarkuşe siyah meşin, miklebli mukavva cilt. Konu başları kırmızı çarkuşe siyah meşin, miklebli mukavva cilt. Fiziksel Tanım: 156b-168b yaprak, 15 satır, 205x140-160x105mm. ölçü, yazı türü nesih⁷⁵.

05 Ba 954/6 demirbaş numarası, istinsah tarihi 1197 /1782, Türkçe, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 205x155-150x85 mm., 77b-90a yaprak, 13 satır, yazı türü nesih, suyolu filigranlı kâğıt, Miklebli, zencirekli, kahverengimeşin bir cilt içinde olup, söz başları kırmızı mürekkepledir⁷⁶.

799, 373/6 ve 1887/4 demirbaş numaraları ile Manzûme-i Akâ'id-i İslâm isimlerinde İzmir Milli Kütüphane, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu'nda 3 farklı nüshası vardır. Eserin yazı dili Türkçe'dir, 155x95 mm. ebatlarındadır, 32 yaprak, 10 satır, nesih yazı türünde yazılmıştır⁷⁷.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nda kayıtlı bulunan Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda inceleme yaparken rastladığımız ve çoğunlukla satın alınan veya bağış yoluyla kütüphaneye bırakılan Nazmu'l-Leâli isimli eserin diğer nüshaların demirbaş numaraları ise şunlardır: 06 Mil Yz A 3094/6, 06 Mil Yz A 3745, 06 Mil Yz A 2292/12, 06 Mil Yz A 5124/2, 06 Mil Yz A 1643/10, 06 Mil Yz A 2823, 06Mil Yz A 2433/5, 06 Mil Yz A 968/2, 06 Mil Yz A 315/2, 06 Mil Yz A 800/1, 06 Mil Yz A 184, 06 Mil Yz A 2009/10, 06 Mil Yz A 2634, 06 Mil Yz A 3140/5, 06 Mil Yz Cönk 59/2, 06 Mil Yz A 1113/2, 06 Mil Yz A 1389/2, 06 Mil Yz A 2259/2, 06 Mil Yz A 2817/2, 06 Mil Yz A 5192/7. Demirbaş numaralarını verdiğimiz bu nüshaların tümü Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

74 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Isparta Yalvaç İlçe Halk Ktp., nr. 32 Yalvaç 111/4.

75 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 4708/14.

76 Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 05 Ba 954/6.

77 İzmir Milli Kütüphane, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları kol., nr. 799.

Neşrû'l-Le'âlî

19 Hk 578/1demirbaş numarası ile Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Konusu İslâm Dini, Akâid ve Kelamdır. Yazı dili Arapça-Türkçe'dir. Fiziksel özellikleri: 217x160-162x100 mm. boyutlarında, 1b-10a yaprak, 13 satır, talik yazı türü, marka harf fligranlı kağıda yazılmıştır. Eser çaharkuşe siyah meşin desenli kâğıt kaplı miklepli cilt içerisindedir.

Nazmu Tertibi'l-Ulum (Nazmu'l-Ulûm)

Zencâni bu eseri, tıpkı Nazmu'l-Leâlî de olduğu gibi Zencan'dan Tokat'a göçtükten sonra 1687 yılında mesnevi formatında Türkçe olarak yazmıştır. Eserin beyit sayısı bulunduğu kütüphaneki nüshasına göre 380 ile 420 arasında değişmektedir. Eser tecvid, kelimeler, akaid, fıkıh, tasavvuf, ahlak, tefsir, hadis, tarih, tıp, arapça sarf, nahiv, inşaa, mantık, edebiyat, şiir, aruz, meâni, matematik ve geometri gibi dini, edebi ve fennî alanlardaki bilim dallarını tanıtmaktadır⁷⁸. Bu özelliğinden ötürü de bu esere ilimler bibliyografyası da denilmektedir. Eserin kelimeler ve akâide ait bir bölümü de içermesi ve özellikle de İmam-ı Azam Ebu Hanife ve onun eseri Fıkhu'l Ekber'den bilgiler vermesi açısından bu eseri de çalışmamız arasında tanıtmayı uygun gördük. Nitekim eserin 89 ile 100. Beyitleri arasında kelimeler ilmini öğrenmenin faziletlerinden bahsetmekte, bu ilmi öğrenmenin Ehl-i Sünnet itikâdına göre farz-ı ayn olduğunu belirtmektedir⁷⁹. Yaptığımız araştırmalarda bu eserin yazma nüshaları ve özellikleri şöyledir:

42 Kon 3459/1 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Yazı dili Türkçe'dir. Arap-nesih yazı türünde yazılmıştır. Konu başlıkları ve cetveller kırmızı, kahverengi şemseli, sahtiyan ciltlidir. Fiziksel Tanım: 1b-16a yaprak, 15 satır, 205x155-140x90mm. ölçülerindedir⁸⁰.

42 Kon 3459/1 demirbaş numarası, yazı dili Türkçe, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi. Konu başlıkları ve cetveller kırmızı, kahverengi şemseli, sahtiyan ciltlidir. Fiziksel Tanım: 1b-16a yaprak, 15 satır, 205x155-140x90mm. ölçüsünde, yazı türü Nesih⁸¹.

78 Deniz, "İshak Bin Hasan Tokadi", s. 607.

79 İshak-ı Zencâni bu durumu eserinde şöyle dile getirmiştir: "Tevâlidir reis ilm-i Kelam'a-Kütüb tertibi nakıs bu kelâma, Bu ilmin farz-ı ayn olması azhar-Güneşten herkese ve mah-ı enver".

80 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 3459/1.

81 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 3459/1.

06 Mil Yz A 2292/13, Türkçe, Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, telif tarihi 1089 /1677, istinsah tarihi 1161 /1747, dvd numarası 121, ölçü: 208x110 mm., 196b-200a yaprak, yazı türü talik, taç filigranlı kâğıt, Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Tamir görmüş kahverengi meşin, mıklebli bir cilt içerisindeydir. Eser Tertibü'l-ulûm adıyla da anılır. Kemâl Eren'den satın alınmıştır⁸².

27 Hk 335/2, Arapça, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, istinsah tarihi 1151/1737, ölçü 205x165-145x75 mm., 11-28a yaprak, 15 satır, talik yazı türü, taç arma filigranlı kâğıt. Eser kahverengi sahtiyan bir cilt içerisindeydir, formalar ise dağınıktır⁸³.

Bu eserin Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda rastladığımız bazı nüshaları ise şunlardır: 06 Mil Yz A 1643/12, 06 Mil Yz A 2433/4, 06 Mil Yz A 1389/1, 06 Mil Yz A 2817, 06 Mil Yz A 4107/1, 06 Mil Yz A 5500/3. Bu nüshaların hepsi Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Risâle fi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a

İshak Zencâni bu eserinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat düşünce sistemini ve îtikat yapısını ele almıştır. Diğer mezheplerin ve fırkaların bozuk ve batıl olduğunu Ehl-i Sünnet'in ise en doğru görüşlere sahip mezhep olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda kayıtlı tek bir nüshasına rastladığımız bu eser şöyledir:

06 Mil Yz A 5693/6 demirbaş ve 339 dvd numarası ile bu eser Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlıdır. Yazı dili Arapça'dır. Mehmed b. Hasan Tokâdi tarafından 1110 /1698 tarihinde istinsah edilmiştir. 195x145 - 137x72 mm. ölçülerinde, 30b-34b yaprak ve 17 satırdır. Yazı türü nestalik, yazıldığı kâğıt ise suyolu filigranlı bir kâğıttır. Eserin sırtı siyah meşinle kaplıdır, cilt kapakları yıpranmıştır, desenli kâğıt ile kaplıdır, mukavva bir cilt içerisindeydir. Söz başları kırmızı, yapraklar rutubet lekeliydir. M. Tufan Arslanoğlu isimli şahıstan 1986 yılında satın alınmıştır⁸⁴.

82 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar Kol., nr. 06 Mil Yz A 2292/13.

83 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Gaziantep İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 27 Hk 335/2.

84 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar Kol., nr. 06 Mil Yz A 5693/6, dvd nr. 339.

Zehâirü'l-Âhire

Türkçe karşılığı Ahiret Azığı olan bu eserde Zencâni bir insana ahirette lazım olacak iyi ve güzel şeyleri anlatmıştır. Eserin adı mukaddimede, müellif adı da hatime kısmında yer almaktadır. Bu eser Meşhur Ehli Sünnet alimi Birgivili Mehmed Efendi'nin Zührü'l-müte'ehhilin adlı eserinin şerhidir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarında bu eserle ilgili yaptığımız araştırmalarda çoğunluğu Konya Bölge Eserler Kütüphanesinde olan nüshalar ve özellikleri şunlardır:

42 Kon 5589/8 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'ndedir. Yazı türü arap-nesih, kâğıt ise suyolu fligranlı kâğıttır. Eserin keşideleri siyah, Çeharkuşe, siyah meşin, miklepli, harap olmuş cilttedir. Fiziksel Tanım: 144b-177b yaprak, 17 satır, 210x145-140x75mm. ölçülerindedir⁸⁵.

42 Kon 5836-6 demirbaş numarası ile Mahmud b. Mahmud tarafından istinsah edilmiş nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Yazı türü arap-nesihtir, staç fligranlı kâğıta yazılıdır. Keşideler kırmızı, Çeharkuşe kahverengi meşin miklepli mukavva, şirazesı dağınık cilt. Fiziksel Tanım: 77b-114b yaprak, 21 satır, 215x160-150x90mm. ölçülerindedir⁸⁶.

42 Kon 5589/8 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, arap-nesih, suyolu filigranlı, bozuk Nesih. Keşideler siyah, Çeharkuşe, siyah meşin, miklepli, harap olmuş cilt. Fiziksel Tanım: 144b-177b yaprak, 17 satır, 10x145-140x75mm. ölçülerinde⁸⁷.

42 Kon 5538/10 demirbaş numarası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, arap-talik yazı türü, su yolu fligranlı kâğıt. Sözler ve keşideler kırmızı, Çeharkuşe kahverengi meşin mukavva cilt. Fiziksel Tanım: 216b-250a yaprak, 21 satır, 210x145-150x78mm. ölçülerinde⁸⁸.

42 Kon 5586/15 demirbaş numaralı, müstensih İlyas b. Hızır, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, arap-talik yazı türü, su yolu fligranlı kâğıt. Miklepli, yeşil bez kaplı, mukavva ciltlidir. Fiziksel Tanım: 175b-214a yaprak, -18 satır, 207x145-mm. ölçülerinde⁸⁹.

85 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 5589/8.

86 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 5836-6.

87 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 5589/8.

88 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 5538/10.

89 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 42 Kon 5586/15.

32 Ulu 361/6 demirbaş numarası, yazı dili Arapça, istinsah tarihi 1189/1774, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, 213x160-150x90 mm. ölçülerinde, 7b-114b yaprak, 21 satır, yazı türü nesih, Harf ve arslan filigranlı bir kâğıda yazılmıştır. Keşideler kırmızıdır. Sırtı kahverengi bez, sertabı kahverengi meşin kaplı, üstü aşınmış ebru kâğıt kaplı, miklebli, mukavva bir cilt içerisindedir⁹⁰.

4.6. Risâle fi'l-Akâid

Bu eser Zencâni'nin İslam inanç esaslarını konu edindiği bir eseridir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu kayıtlarında esere ait tek bir nüsha bulunmaktadır. Bu da Râşid Efendi Eki 70/5 demirbaş numarası ile, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Eserin yazı dili Türkçe'dir. Fiziksel özellikleri ise 212x135-163x93 mm. ölçülerinde 69b-83a yaprak ve 13 satırdır⁹¹.

Kasîdetu Yekûlu'l-Abd

Bu eser de Zencâni'nin İslam inanç esaslarına yönelik yazmış olduğu bir risaledir. Eserin ana teması Tevhid inancıdır. Allah'ın varlığı ve birliği mesnevi tarzında, manzum olarak anlatılmaktadır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda tek bir nüshasının bulunduğu bu eseri genel hatlarıyla tanıttığımız olursak:

06 Mil Yz A 1113/1 (a) demirbaş numarası Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlıdır. Yazı dili Türkçe'dir. İstinsah tarihi 1190 /1775 tir. 206x145-162x72 mm. ölçülerinde, 3a-9a yaprak, 17 satırdır. Talik yazı türünde, taç-arma filigranlı kâğıda yazılmıştır. Eserin başlıkları kırmızıdır. Kahverengi meşin, şemseli, miklebli bir cilt içindedir⁹².

Ayrıca bu eserin *Terceme-i Kasîdetü Yekûlu'l-Abd* ismiyle Türkçe-Arapça şeklinde yazılmış başka bir nüshası da vardır. Bu nüsha da Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 1113/1 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eser 1190 /1775 tarihinde istinsah edilmiştir, 206x145-162x72 mm. ebatlarındadır, 3a-9a yaprak, 17 satırdan oluşmaktadır, talik yazı türünde,

90 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Isparta Uluborlu İlçe Halk Ktp., nr. 32 Ulu 361/6.

91 Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Ktp. nr. Râşid Efendi Eki 70/5.

92 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar Kol., nr. 06 Mil Yz A 1113/1 (a).

taç-arma filigranlı bir kağıda yazılıdır. Eser Şemseli, miklebli kahverengi meşin bir cilt içerisinde. Asım Aral'dan satın alınmıştır⁹³.

Risâle fî Ahvâli'l-Kıyâme

06 Mil Yz A 5693/7 demirbaş ve 339 dvd numarası ile bu eser Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlı bulunmaktadır. 1203 /1788 tarihinde Seyyid Mehmed Tokâdi tarafından istinsah edilmiştir. Adından belli olacağı üzere bu eser konu olarak kıyamet gününden ve kıyamette olacak olaylardan bahsetmektedir. Eser 195x145 - 145x108 mm. boyutlarında, 38a-39b yaprak, 21 satır, nestalik yazı türü, su yolu filigranlı bir kâğıt üzerine yazılmıştır. Eser sırtı siyah meşin, cilt kapakları yıpranmış desenli kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Yapraklar rutubet lekeli. 1986 yılında M. Tufan Arslanoğlu'ndan satın alınmıştır⁹⁴.

Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman et-Tokâti (Hüsam Çelebi)

Kısaca Hüsam Çelebi diye bilinen müellifin asıl adı Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman et-Tokâti'dir. II. Bayazid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanlarında yaşayan Hüsam Çelebi, kelim ve fıkıh alanlarında eserler vermiş Tokatlı bir Osmanlı alimidir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmayan müellif, bir müddet Tokatta yaşamış ardından ilmin merkezi olan İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Efdalzâde, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Hocazâde gibi dönemin büyük alimlerinden icâzet alarak müderris olmuştur⁹⁵. İlk müderrisliğini Kütahya'da Vâcidiye Mederesesi'nde yapan Hüsam Çelebi daha sonra Bursa Hüdâvendigar Medresesi ve Yıldırım Bayezid Han Medresesi müderrisliği, Amasya müftülüğü ve Sultan Yıldırım Bayâzid Han Medresesi müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerden sonra ise sırasıyla İstanbul'da Sahn-ı Seman medreselerinden olan Ayakkurşunlu Medresesi müderrisliği, Edirne Kadılığı, Bursa Kadılığı, Çifte Başkurşunlu Medresesi müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. Alâüddin Ali b. Tâcüddin İbrahim (ö.965/1558), Muhyiddin Muhammed b. Abdülkadir (ö.963/1556), Muhyiddin Muhammed b. Aydınî (ö.951/1544) ve Kemal Çelebi (ö.957/1550) gibi alim vasfı kazazmış birçok öğrenci yetiştiren Hüsam Çelebi, en son görevi olan Ayakkurşunlu Medresesi müderrisliği va-

93 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar Kol., nr. 06 Mil Yz A 1113/1.

94 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar Kol., nr. 06 Mil Yz A 5693/7, dvd nr. 339.

95 Mecdi Efendi, *Şakayık-ı Numaniye Tercümesi*, s. 291; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 388.

zifesindeyken 926/1520 yılında vefat etmiştir⁹⁶. Yapılan son araştırmalarda müellifin kabrinin İstanbul Eyüp Kabristanlığın'da olduğu tespit edilmiştir⁹⁷.

Daha çok kelim ve fıkıh alanlarında Arapça olarak eserler veren müellifin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarında rastladığımız eserleri şunlardır: Hâşiyeye alâ Levâmî'i'l-Esrâr fî Şerhi Metâli'i'l-Envâr, Hâşiyetü'l-Hâşiyeye alâ Şerhi Tecrîdi'l-Akâ'id, Risâle fî Ta'rîfi İlmiil-Kelâm, el-Es'ile ve'l-Ec'vibe, er-Risâletü'd-Deverânu's-Sufîyye, Risâle fî Ta'rîfi'l-Kelâm mine'l-Mevâkîf, Risâle fî'l-Gına ve'r-Raks, Risâletü'r-Raks, Risâle-i Fıkhîye, Segir-nâme (Gizli İlimler (Okkültizm), Risaletü'l-İhtilaf Beyne'l-Eimme Ala Bâzı'l-Mesâil, Risâle-i fi Tahkik el-Ahsiyet, Risale-i Ahkâm el-Sebi ve Risâle fî Sebbi'n-Nebî ve Ahkâmuhu'dur. Bunların içerisinde kelim ve akaidle ilgili olanları ise Hâşiyetü'l-Hâşiyeye alâ Şerhi Tecrîdi'l-Akâ'id, Risâle fî Ta'rîfi İlmiil-Kelâm, Risâle fî Ta'rîfi'l-Kelâm mine'l-Mevâkîf, Risâle fî Sebbi'n-Nebî ve Ahkâmuhu isimli eserlerdir.

Hâşiyetü'l-Hâşiyeye alâ Şerhi Tecrîdi'l-Akâid

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda bu eserle ilgili 3 farklı nüsha kaydı bulunmaktadır. Bu eser Nâsired-din et-Tûsi'nin Tecridü'l-akâid veya Tecridü'l-kelâm adlı eserine Mahmud b. Abd er-Rahman el-Isfahâni'nin eş-Şerhuil-kadim veya Teşyîdü'l-kavâid adıyla yaptığı şerhe Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin yazdığı hâşiyeye haşiyedir. Esere, Hâşiyetü'l-hâşiyeye ale's-şerhi'l-kadim ya da Hâşiyetü'l-hâşiyeye âlâ teşyidi'l-kavâ'id adı da denilmektedir.

Bu eseri Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi kayıtlarında bulunan nüshaya göre tanımlarsak şöyledir: 01 Hk 115/1 demirbaş ve 954 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda kayıtlı bulunmaktadır. Eserin dili Arapça'dır, 985 /1576 tarihinde istinsah edilmiştir ancak müstensih belli değildir. Fiziksel olarak 210x130 115x60 mm. ölçülerinde, 1b-56b varak, 19 satır, nesih yazı türü, Piskopos asalı filigranlı bir kâğıt türüne yazılmıştır. Çaharkuşe kahverengi meşin, kurt yenikli, harab bir cilt içindedir. Söz başları kırmızıdır. Abdulgafur Buharî'nin 1237/1821- 22 tarihli vakıf kaydı vardır⁹⁸. Diğer nüshalar ve özellikleri ise şöyledir:

96 Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah (1067/1656), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Küttüb ve'l-Fünûn I-II*, İstanbul 1941-1943, I, 347.

97 Levent Öztürk, "Hüsam Çelebi Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı (2001), s. 457.

98 Ankara Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 01 Hk 115/1, dvd nr.954.

45 Ak Ze 115/7 demirbaş numaralıdır, yazı dili Arapça'dır. Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Eser 195x135-145x70 mm. ölçülerinde, 91b-108a varak, 21 satır, talik yazı türünde, abadi kâğıt üzerine yazılmıştır. Çaharkuşe kahverengi bir meşin, üstü aşınmış yeşil kâğıt kaplı miklebli mukavva bir cilt içerisindeydir. Kâğıtlar krem rengindedir ve cetveller ve söz başları kırmızıdır⁹⁹.

42 Yu 4729/3 demirbaş numarası ile Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Eser tam meşin kaplı, miklepli ve şirazelidir . Fiziksel Tanımı: 230 x 140 -165 x 80 ölçülerinde toplam 7 varak ve 14 satırdır, talik yazı türünde yazılmıştır¹⁰⁰.

19 Hk 1044/1 demirbaş numarası ile Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır, yazı dili Arapça'dır. Fiziksel tanım: 190x130-145x75 mm., 1b-21b yaprak, 23 satır, talik yazı türü, birleşik harf filigranlı kâğıt üzerine yazılıdır. Eserin Sırtı siyah meşin kaplıdır, desenli kâğıt kaplı mukavva cilttedir ve söz başları kırmızıdır¹⁰¹.

Risâle fî Ta'rîfi İlmi'l-Kelâm

01 Hk 115/2 demirbaş ve 954 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Yazı dili Arapça'dır, 985/1576 tarihinde istinsah edilmiştir. Eser 210x130-145x65 mm. ölçülerinde 57b-63a varak, 23 satır, nesih yazı türünde piskopos asası filigranlı bir kâğıt üzerine yazılmıştır. Çaharkuşe kahverengi meşin, kurt yenikli, harab bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkepledir¹⁰².

Risâle fî Ta'rîfi'l-Kelâm mine'l-Mevâkîf

15 Hk 1068/14 demirbaş numarası ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır, dili Arapça'dır. 195x135-130x80 mm., 62b-71b, 21 satır, talik, Hayvan arma filigranlı. Söz başları kırmızıdır. Sırtı ve sertabı meşin, miklebli, mukavva bir cilt içerisindeydir¹⁰³.

99 Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde kol., nr. 45 Ak Ze 115/7.

100 Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi kol., nr. 42 Yu 4729/3.

101 Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 19 Hk 1044/1.

102 Ankara Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 01 Hk 115/2, dvd nr. 954.

103 Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Ktp. nr. 15 Hk 1068/14.

Risâle fî Sebbi'n-Nebî S.A.V. ve Ahkâmuhu

06 Mil Yz A 5997/4 demirbaş ve 353 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlıdır, yazı dili Arapça'dır. Eser 200x140 - 155x90 mm. ölçülerinde, 70b-74b varak, 15 satır, nesih yazı türü, su-yolu filigranlı kağıda yazılıdır. Sırtı, sertabı ve mıklebi siyah meşin, kapakları ebru kâğıt kaplı mukavvâ bir cilt içerisinde. Söz başları ve cetveller kırmızıdır. Şahin Kitabevi'nden 1988 yılında satın alınmıştır. Fotokopi çekilemez, mikro-filminden kopya alınabilir¹⁰⁴.

07 Tekeli 861/9 demirbaş numaralıdır, İsmail b. İshak tarafından 1120 /1707 tarihinde istinsah edilmiştir, yazı dili Arapça'dır, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Fiziksel olarak 201x140-138x60 mm. ebatlarında, 118b-124a yaprak, 17 satır, nesih yazı türü, filigranlı kâğıt. Sırtı lacivert renkte kâğıtla onarılmış, koyu kahverengi meşin, şemseli, sol deffesi düşmüş bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Hacı Osman zade Mehmed Ağasının vakıf mührü basılıdır¹⁰⁵.

Muhammed b. Yahyâ Tokâti: Risâle fî Şerhi'l-İmân

06 Hk 2647/1 demirbaş ve 1353 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda kayıtlıdır. Eserin dili Arapça'dır, 210x150-135x60 mm. ebatlarında, 1b-2b yaprak, 21 satır, nesih yazı türü, ay yıldız filigranlı kâğıt türü. Eserin sırtı meşin, soluk sarı kâğıt kaplı cilt, kenarlar haşiyelidir. Risalenin adı başlıktan alınmıştır. Sonu eksik bırakılmıştır¹⁰⁶.

Süleymân b. Mehmed Şevkî Tokâti: Risâle fî Ahvâli'l-Kıyâme

55 Vezirköprü 856/3 demirbaş ve 1696 dvd numarası ile Ankara Milli Kütüphane, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. İslâm Dini-Mebde ve Meâd konularını ele alan bu eser Mustafa isimli bir şahıs tarafından 1138 /1726 tarihinde istinsah edilmiştir. Eser 210x155-150x90 mm. boyutlarında,

104 Ankara Milli Ktp., Milli Kütüphane Yazmalar kol., nr. 06 Mil Yz A 5997/4, dvd nr. 353.

105 İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Antalya Tekelioğlu İl Halk Ktp., nr. 07 Tekeli 861/9.

106 Ankara Milli Ktp., Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi kol., nr. 06 Hk 2647/1, dvd nr. 1353.

81b-106b yaprak, 23 satır, talik yazı türü, Üzüm salkımı filigranlı bir kâğda yazılmıştır. Eserin Üst kapağı yok, sırtı meşin, kurt yenikli harap bir cilt. Eser adı konusundan verilmiştir¹⁰⁷.

Sonuç

Tokat şehri geçmiş dönemlerde özellikle de Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'nun önemli bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Tokat'ın ilim ve kültür merkezi olmasındaki en temel sebepler şüphesiz ki şehrin o dönemlerdeki nüfusu, iklimi, coğrafyası, ticaret yollarının merkezinde olması ve çok sayıda ilim yuvalarına, medreselere sahip olması gibi siyasi, sosyal ve ekonomik avantajlarından. Nitekim Tokat 15. yy. ortalarında Anadolu'nun nüfus sayısı bakımından 3. en büyük şehridir. O dönemde 50.000 nüfusla İstanbul birinci, 30.000 nüfusla Bursa ikinci, 14.000 nüfusla da Tokat Anadolu şehirlerinin en büyük üçüncü şehridir. Tokat hem kendi yetiştirdiği ilim adamları hem de başka vilâyetlerden şehre gelip yerleşen ve Tokâti nisbesi alan, ilim ve fikir önderleri ile Anadolu'nun diğer illerini ve bölgelerini adeta mayalamıştır. Bunun için bu şehre "Anadolu'yu mayalayan şehir" ünvanı verilmiştir. Tokat'tan yetişmiş ilim adamlarının yazdığı el yazması ve matbu eserler Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı kayıtlarında en fazla yere ve kayda sahiptir. Bu bağlamda Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın en önemli üç havzası olan İstanbul Süleymaniye, Ankara Milli Kütüphane ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüklerine bağlı Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde Tokatlı alimlerin yazmış olduğu yüzlerce yazma eser vardır. Bugün kütüphanelerimizde Tokatlı alimlere ait bu kadar eserin bulunması Evliya Çelebi'nin Tokat için söylemiş olduğu "Alimler konağı, fazıllar yurdu ve şairler yatağı" sözünün doğruluğunu tespit ve teyit etmektedir.

İslami ilimler içerisinde kelim ve akâid ilmi İslam Dinini başka inanç ve kültürlerle karşı koruyan, savunan, onların bâtil düşüncelerini çürüten ve iman esaslarını bid'atler karşısında muhafazaya çalışan tek İslami disiplindir. Bu bağlamda ilahiyat ilimleri içerisinde bu ilim, üç önemli sacayağından biri olarak tarif edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kelim ilmine ve kelimcılara ayrı bir önem verilmiştir. Nitekim Osmanlıların ilk medresesi olan İznik Medresesi'ne önemli bir kelimci olan Dâvûdi Kayseri müderris olarak atanmıştır. Osmanlılar zamanında ge-

107 Ankara Milli Ktp., Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi kol., nr. 55 Vezirköprü 856/3, dvd nr. 1696.

nellikle kelimcilerin Batı Anadolu taraflarından ve İstanbul'dan çıktığı görülmektedir. Ancak doğuya doğru gidildikçe kelam alanında Tokat şehri gözle görülür bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Çünkü Tokat çevre illere nazaran çok fazla kelimci yetiştirmiş; burada yetişen kelimcilerin çoğu da İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük medreselerde vazifeler üstlenmişlerdir. Bu da Tokat'ın o dönemlerde önemli bir kelâmi ve felsefî alt yapıya sahip olduğunu bir kez daha ispat etmektedir.

Bu bildiriye Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda kayıtlı olan, ülkemizin çeşitli kütüphanelerinde el yazması eserleri bulunan Tokatlı alimlerden çok fazla tanınmayan, kelam ve akâid alanında eserleri bulunan müellifler ve eserleri ele alınmıştır. Bu bağlamda Ahizâde, Yusuf b. Cüneyd et-Tokatî'nin *ez-Zâhiratü'l-Ukba fî Şerhi Sadri's-Şeriatî'l-Uzma, Hediyyetü'l-Mühtedîn, Risâle fî Hakki'z-Zındık, Risâletü't-Tekfîr* isimli eserleri; Musa b. Abdullah et-Tokadî el-Pehlevânî'nin *Risâletü'l-İhtimâlât fî Ef'âli'l-İbâd* isimli eseri; Lütfullah b. Hasan et-Tokatî'nin *es-Sebu's-Şidad, Hâşiye alâ Evâili Şerhi'l-Mevâkıf, Hâşiye alâ'l-Akâidi'n-Nesefiyye, Risâle fî Tahkiki'l-İman*, isimli eseri; İshak b. Hasan el-Hanefî et-Tokatî'nin *Nazmu'l-Leâli (Manzume-i Akâid), Neşrü'l-Leâli, Nazmu Tertibi'l-Ulûm, Risâle fî Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa, Zehâirü'l-Ahire, Risâle fî'l-Akâid, Kasîdetü Yekûlu'l-Abd, Risâle fî Ahvâli'l-Kiyâme* isimli eserleri; Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman et-Tokatî'nin *Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ Şerhi Tecridi'l-Akâid, Risâle fî Ta'rîfi İlmi'l-Kelam, Risâle fî Târifi'l-Kelâm mine'l-Mevâkıf, Risâle fî Sebbi'n-Nebî S.A.V. ve Ahkâmuhû* isimli eserleri; Muhammed b. Yahya Tokatî'nin *Risâle fî Şerhi'l-İmân* isimli eseri ve Süleyman b. Mehmed Şevki Tokatî'nin *Risâle fî Ahvâli'l-Kiyâme* isimli eseri tanıtılmaya çalışılmış ve ülkemizin hangi şehirlerinde ve kütüphanelerinde nüshalarının olduğu tek tek ortaya konulmuştur. Tokat'ın ilim ve kültür tarihi açısından çok önemli olan bu müelliflerin ve yazma eserlerinin tanıtılması bu alanda araştırmalar yapacak kişilere önemli kolaylıklar sunacak ve yol gösterecektir.